

Elektrické světlo KEE/ESV

Lenka Raková

3. přednáška

2015/2016

1

Obsah

- Světelné vlastnosti látek - **dokončení**
- Základní parametry světelných zdrojů
- Fyzikální základy výroby světla

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

2

SVĚTELNÉ VLASTNOSTI MATERIÁLŮ

3

Prostup světla

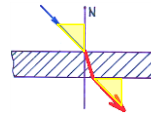
❖ Světelný tok, který projde vrstvou látky je charakterizován

- Způsobem jakým vystupuje do prostoru
- Velikosti činitele prostupu světla - $\tau \in (0; 1)$

Dokonale propustné látky
(vzduch, voda, sklo)

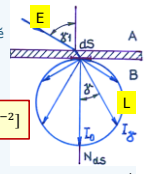
• Přímý prostup

- Čiré či dokonale průhledné látky
- Úhel dopadajícího a vycházejícího paprsku je shodný
- Vycházející paprsek je pouze rovnoběžně posunut

• Rovnoměrně rozptylný prostup

- Procházející paprsek je rovnoměrně rozptýlen v prostředí B do celého poloprostoru
- Jako rovnoměrně rozptylný odraz

$$L = \frac{\tau}{\pi} E \quad [\text{cd} \cdot \text{m}^{-2}]$$

3. přednáška KEE/ESV

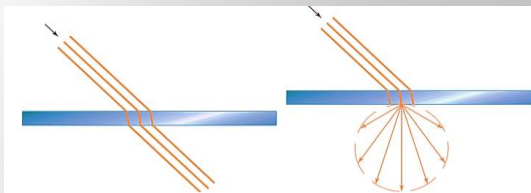
1. března 2016

4

Prostup světla

• Přímý prostup

• Rovnoměrně rozptylný prostup

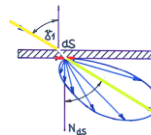

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

5

Směšený prostup světla a polarizace světla odrazem

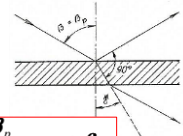

• Smíšený prostup

- Většina materiálů
- Uplatnění **přímého i rozptylného prostupu**
- Čísel je roven součtu jednotlivých čísel prostupu (přímého a rozptylného)

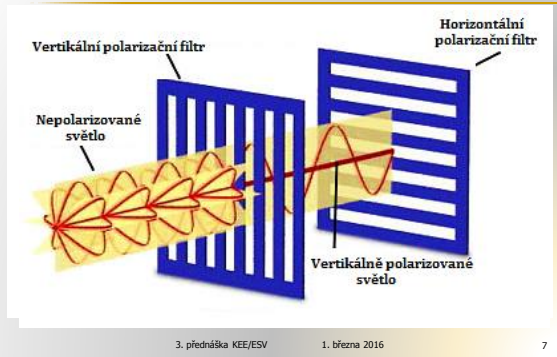
• Polarizace světla odrazem

- Odraz světla na povrchu průhledných látek (např. sklo)
- Při průchodu světla dochází k lomu paprsku a současně k částečnému odrazu

$$\beta + \gamma = 90^\circ \Rightarrow \text{index lomu } n = \frac{\sin \beta}{\sin \gamma} \Rightarrow n = \frac{\sin \beta_p}{\sin(90^\circ - \beta_p)} = \text{tg} \beta_p$$

Polarizace světla odrazem a zpětný odraz

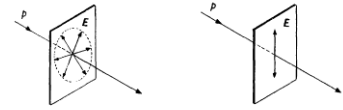
3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

7

Polarizace světla odrazem a zpětný odraz

- Polarizace odrazem je většinou pouze částečná a závisí na úhlu dopadu světla

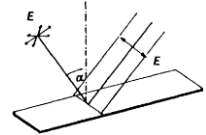

Nepolarizované a polarizované světlo

- Brewsterův (polarizační) úhel**

= úhel při které nastává úplná polarizace

- Závisí na indexu lomu a tím i na vlnové délce, proto nemůže být přirozené světlo odrazem úplně polarizováno.

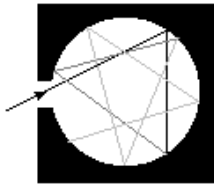
3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

8

Pohlcování světla

- Ztrátová složka** – co nejmenší hodnota
 - Velikost činitele pohlcení světla

© http://fyzika.greischl.com, 2008

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

9

3. přednáška KEE/ESV 1. března 2016

ZÁKLADNÍ PARAMETRY SVĚTELNÝCH ZDROJŮ

Elektrické světelné zdroje

- Světelné zdroje SZ** = tělesa vyzařující optické, zpravidla viditelné záření (primární X sekundární, umělé X přírodní) – viz 1. přednáška
- Elektrické světelné zdroje**
 - = přeměňují elektrickou energii na světelnou a jsou základním prvkem každé osvětlovací soustavy
- Neustálý vývoj a zlepšování parametrů SZ:**
 - Nárůst účinnosti přeměny elektrické energie na světelnou
 - Prodlužování doby života
 - Zlepšování spolehlivosti a kolorimetrických vlastností
 - Rozšiřování výrobního sortimentu
- Pouze teplotní a malá část výbojových zdrojů** vyčerpaly své fyzikální možnosti

klesá jejich podíl v celkovém množství používaných SZ

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

11

Parametry světelných zdrojů

- Konstrukční**
 - rozměry, hmotnost, výška světelného středu, tvar baňky a její optické vlastnosti, typ patice, konstrukce přívodů, aj.
- Elektrické**
 - Příkon světelného zdroje
 - Napětí napájecí sítě a napětí na zdroji
 - Velikost a druh proudu
 - U výbojových zdrojů: zápalné napětí, ztráty v předřadníku, účinek, nábohový proud, zhášecí napětí, atd.
- Světelné technické parametry**
 - Světelný tok a jeho spektrální složení
 - Svitivost a její prostorové rozložení
 - Jas
 - Kolorimetrické vlastnosti

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

12

Hlavní parametry světelných zdrojů

• Život světelného zdroje $T(h)$

= celková doba jeho svícení do okamžiku, kdy je v praxi nepoužitelný nebo se za nepoužitelný považuje

❖ **Užitečný život** = doba během které si **SZ zachová parametry** ve stanovených mezích

❖ **Průměrný život** = časový úsek, během něhož **činitel funkční spolehlivosti** klesne na 50% při referenčních podmínkách.

• **Činitel funkční spolehlivosti** = počet zdrojů, které z celkového množství zkoušených zdrojů zapínáním a vypínáním zůstává ještě funkční

❖ **Fyzický život** = celková doba svícení **do ukončení provozuschopnosti** (např. přerušení vlákna u žárovky)

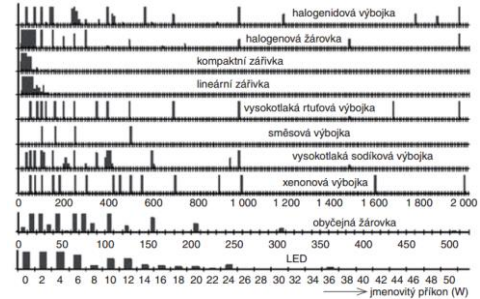
3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

13

Elektrické světelné zdroje – příkon

• Příkon $P(W)$

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

14

Parametry světelných zdrojů

• Měrný výkon (lm/W)

= jedním z nejdůležitějších ukazatelů jakosti zdroje

• je srovnávacím parametrem jednotlivých typů světelných zdrojů

• charakterizuje jakost přeměny elektrické energie na světelnou

$$\eta = \frac{\Phi}{P} \quad (lm \cdot W^{-1})$$

• Počáteční světelný tok

= světelný tok měřený na počátku stárnutí světelného zdroje.

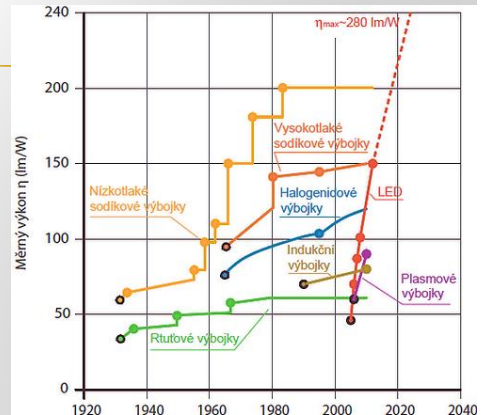
- žárovky po 1h svícení, výbojky po 100 h svícení při referenčních podmínkách

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

15

Elektrické světelné zdroje – měrný výkon

Hlavní parametry světelných zdrojů

Měrný výkon základních skupin světelných zdrojů

Světelný zdroj	Měrný výkon (lm/W)
světelný zdroj	10 až 18
obyčejné žárovky	20 až 30
halogenové žárovky	60 až 160 ^{*)}
světelné diody (LED)	20 až 28
směšové výbojky	40 až 60
vysokotlaké rtuťové výbojky	60 až 97
indukční výbojky	40 až 87
kompaktní zářivky	50 až 104
lineární zářivky	50 až 130
halogenidové výbojky	135
sírné výbojky	70 až 150
vysokotlaké sodíkové výbojky	100 až 200
nizkotlaké sodíkové výbojky	

^{*)} Tato skupina světelných zdrojů zaznamenává v posledním období bouřlivý rozvoj, takže lze očekávat, že uváděné hodnoty měrného výkonu budou v krátké době opět významně překonány (v oficiální zprávě firmy CREE z počátku r. 2011 je uvedeno, že u jednotlivých čipů v laboratorních podmínkách bylo již dosaženo hodnoty 230 lm/W).

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

17

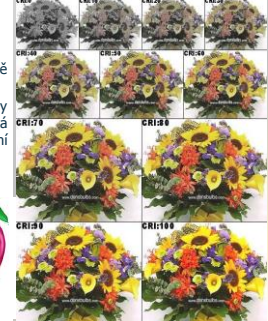
Hlavní parametry světelných zdrojů

Index podání barev $R_a(-)$ = CRI - Color Rendering Index

= kvalita vjemu barev (jak moc věrně vnímáme dané barvy)

- Hodnoty **od 0** (nerozlišujeme barvy vůbec, např. nízkotlaká sodíková výbojka) **do 100** (Slunce a teplotní zdroje)

• Rozlišení 14 barevných vzorků

1. března 2016

18

Hlavní parametry světelných zdrojů

• Teplota chromatičnosti T_c (K)

= teplota černého zářiče, jehož záření má tutéž chromatičnost jako uvažované záření

- pro teplotní zdroje
- barevná jakost vyzařovaného světla

← Utlumuje → Povzbuzuje →

Barevná teplota - teplota chromatičnosti - barva světla žárovek

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

19

Soustava XYZ

1. března 2016

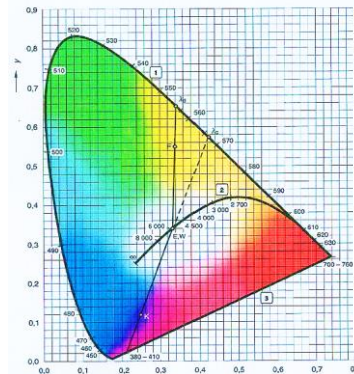

Diagram chromatičnosti mezinárodní kolorimetrické soustavy XYZ v pravotočivých souřadnicích x, y, z :

- 1 - **krivka spektrálních světél** s vyznačenými vlnovými délkami v nm,
- 2 - **čára teplotních zářičů** se stupnicí v kelvinech (K),
- 3 - **přímka purpuru** (spojnice koncových bodů křivky spektrálních světél).

W - bod charakterizující chromatičnost bílého slunečního světla,

F - příklad bodu chromatičnosti světla vzniklého mísením spektrálního světla určeného náhradní vlnovou délkou λ_d s bílým slunečním světlem W,

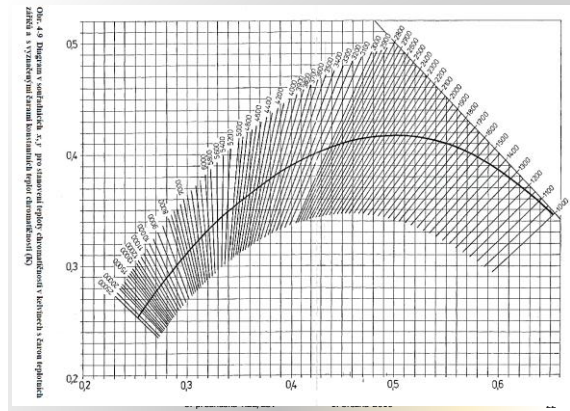
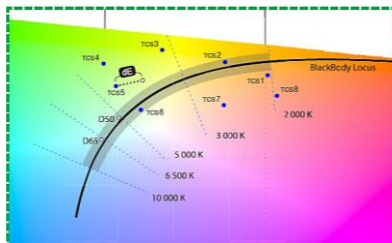
K - příklad bodu chromatičnosti purpurového podnětu, který smísen se spektrálním světlem doplnkové délky λ_c dává bílé sluneční světlo W.

20

Hlavní parametry světelných zdrojů

• Náhradní teplota chromatičnosti (K)

- Pro ostatní světelné zdroje s čárovým spektrem
- Hodnoty leží na kolmicích k čáře teplotních zářičů
- Použití jiné diagramy pro odečet či přepočít (více viz KEE/ES)

Chromatičnost a světelné zdroje

Tab.4.4 Třídění světelných zdrojů podle chromatičnosti světla

Rozmezí teplot chromatičnosti (K)	Barevný tón světla	světelné zdroje
< 3300	teple bílý	žárovky, halogenové žárovky, zářivky (teple bílé), výbojky vysokotlaké sodíkové, halogenidové výbojky
3300 až 5300	bílý	zářivky (bílé), výbojky rtuťové s lumínoforem, výbojky halogenidové
> 5300	denní	zářivky (denní), výbojky rtuťové čiré, halogenidové výbojky

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

23

Tab. 16.8. Barevné vlastnosti světelných zdrojů pro osvětlování vnitřních prostorů

Světelný zdroj	Obrázek	Teplota chromatičnosti T_c (K)	Index podání barev R_a (-)
žárovka		2 700	100
halogenová žárovka		2 800 až 3 100	100
kompaktní zářivka		2 700 až 6 500	80 až 90
lineární zářivka		2 700 až 8 000	60 až 98
indukční výbojka		2 700 až 4 000	80

24

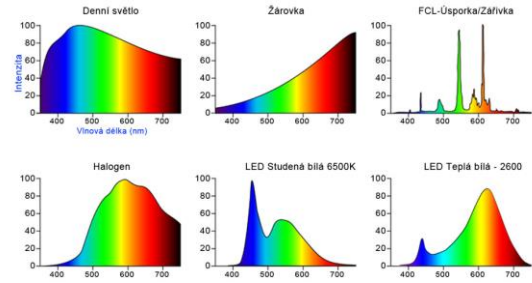
Tab. 16.8. Barevné vlastnosti světelných zdrojů pro osvětlování vnitřních prostorů

Světelný zdroj	Obrázek	Teplota chromatičnosti T_c (K)	Index podání barev R_a (-)
halogenidová výbojka		3 000 až 5 900	60 až 90
rtuťová výbojka		3 200 až 4 200	40 až 60
vysokotlaká sodíková výbojka		2 000	25
vysokotlaká sodíková výbojka se zlepšeným podáním barev		2 500	80
světelná dioda		2 600 až 8 000	70 až 90

25

Elektrické světelné zdroje

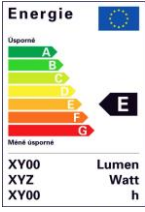
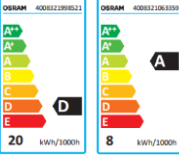
• Spektrum světelných zdrojů

Elektrické světelné zdroje

• Energetický štítek a základní typy patič

malý Edisonův závit (E14)	
Edisonův závit (E27)	
bajonetový uzávěr (B22)	
GU10	
G9	
GX53	

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

27

3. přednáška KEE/ESV 1. března 2016

FYZIKÁLNÍ ZÁKLADY VÝROBY SVĚTLA

28

Fyzikální základy výroby světla

- Fyzikální princip stavby atomů
- Vazebná energie elektronu
 - Atom získá energii → elektron přejde na dráhu s vyšším poloměrem (vyšší energetickou hladinu) – atom ve **výbuzeném stavu** (krátkodobě) → **návrat elektronu** na původní dráhu → **přebytečná energie** se uvolní ve formě **fotonů**
 - Přechod na vnějších vrstvách → **optické záření**

Základní principy výroby světla

- Tepelné buzení látek (inkandescence)
- Elektromagnetická indukce
- Elektrický výboj
- Luminiscence

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

29

Tepelné buzení látek

- Tělesa **s teplotou vyšší než 0 K** vysílají do okolí tepelné záření
- Množství vyzařovaného záření **závisí na teplotě zdroje a schopnosti záření pohlcovat**
 - **nejvyšší emisivitu** má těleso, které pohltí všechnu energii, která dopadne na jeho povrch tzv. **ABSOLUTNĚ ČERNÉ TĚLESO** (zákonů záření absolutně černého tělesa)

Planckův (vyzařovací) zákon

- Závislost spektrální intenzity vyzařování $M_{e\lambda}$ na teplotě zářiče T a vlnové délce záření λ .

$$M_{e\lambda} = \frac{2\pi \cdot h \cdot c^2 \cdot \lambda^{-5}}{e^{hc/\lambda T} - 1}$$

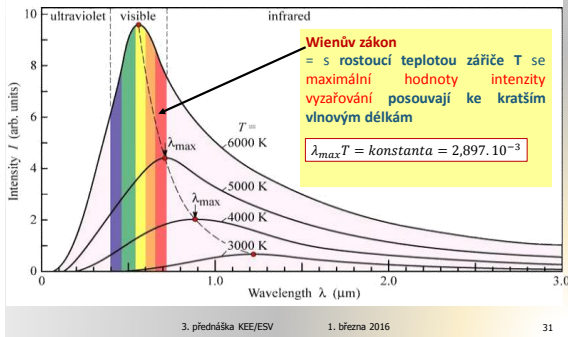
- k – Boltzmanova konstanta
- h – Planckova konstanta

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

30

Tepelné buzení látek

Tepelné buzení látek

Stefan – Boltzmannův zákon

- Určuje celkovou intenzitu vyzařování absolutně černého tělesa
- Intenzita vyzařování se zvyšuje se čtvrtou mocninou termodynamické teploty zářiče

$$M_e = \sigma \cdot T^4 \text{ (W} \cdot \text{m}^{-2}\text{)}$$

$\sigma = 5,669 \cdot 10^{-8} \text{ W} \cdot \text{m}^{-2} \cdot \text{K}^{-4}$ je tzv. **Stefan-Boltzmannova konstanta**

- Povrch teplotního zářiče má vždy nižší spektrální intenzitu vyzařování než absolutně černé těleso

• Spektrální emisivita

$$\epsilon_\lambda = \frac{M'_e \lambda}{M_{e\lambda}}$$

Spektrální hodnota vyzařování skutečného povrchu

Spektrální hodnota vyzařování AČT

3. přednáška KEE/ESV

32

Tepelné buzení látek

Kirchhoffův zákon

- Spektrální emisivita teplotního zářiče se rovná velikosti spektrálního činitele pohlcení pro záření, které dopadá na vyzařující povrch zářiče ve směru vyzařování

$$\epsilon_\lambda = \alpha_\lambda$$

Spektrální emisivita - hodnoty

- AČT $\epsilon_\lambda = 1$ a je nezávislá na vlnové délce.
- Šedý zářič $\epsilon_\lambda < 1$ konstantní pro všechny vlnové délky.
- Selektivní zářič $\epsilon_\lambda < 1$ závislá na vlnové délce. (kovy)

Tepelné zářiče mají spojité spektrum (přirozené vnímání barev).

Teplotní zářič má mít vysokou emisivitu v oblasti viditelného záření a nízkou pro IČ a

UV záření = selektivní zářiče (nejlepší wolframové vlákno).

Elektrický výboj

- Vedení proudu v plynech, které neobsahují volné elektrony lze uskutečnit **pouze ionizací atomů plynů** (= rozštěpení neutrálních molekul na kladné a záporné ionty). Jinak jsou plyny za **normálních podmínek velmi dobrými izolanty**.

PRVEK Ionizační energie (eV)

vodík	13,6
kyslík	13,6
neon	21,6
sodík	5,1
rtuť (páry)	10,4

Cíl = vybuzení atomů plynů a kovových par v elektrickém poli

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

34

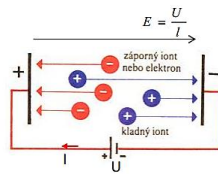
Elektrický výboj

Přenos proudu mezi elektrodami **elektrony, zápornými a kladnými ionty**.

- Iontový proud** - 1% z celkového proudu výboje (velká hmotnost – pomalý pohyb)
- Zvyšujícím se počtem ionizovaných molekul se zvyšuje vodivost plynu → pokud je plyn mezi dvěma opačně nabitými elektrodami → **výboj**
- Záření produkuje především **plazma výboje** (částečně či zcela ionizovaný plyn)

• Látky pro výrobu světla

- Kovové páry – Hg, Na
- Vzácné plyny – Xe, Ar, Kr, Ne, He

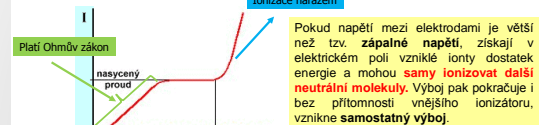

Elektrický výboj

Zápalné napětí U_z = nejmenší potřebné napětí pro vznik výboje

- Závisí na:
 - materiálu a vzdálenosti elektrod
 - teplotě, průměru výbojové trubice, druhu a tlaku náplně
- Narůstá při klesajícím průměru trubice (rekombinace elektronů a iontů na stěnách trubice – omezení jejich podílu na existenci výboje).

• V-A charakteristika výboje

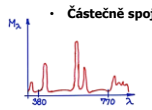
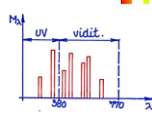
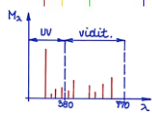

Elektrický výboj – vyzařované spektrum

Vyzařované **spektrum je nespojité** → zkresení barev pozorovaných předmětů

• **Čárové** – látky s atomární strukturou

• **Pásové** – molekuly plynů

Luminiscence

= jev při kterém se **po absorpci** určitého druhu energie **uvolní z pevné látky** určité kvantum světelného záření (**fotony**).

= schopnost molekul určitých látek pohlcovat kvanta s vhodnými kmitočty a pohlcenou energii pak z části vysílat jako viditelné záření (změna vlnové délky)

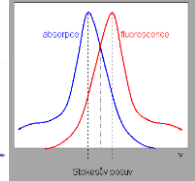
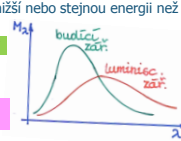
Stokesovo pravidlo

= emitovaný foton má nižší nebo stejnou energii než foton absorbovaný

Kmitočet emitovaného záření

$$h \cdot \nu_b = h \cdot \nu + Q$$

Tepelné ztráty v krystalické mřížce

- Neřídí se zákony tepelného záření neboť probíhá při nízkých teplotách
- Luminiscenční záření je vždy vyšší než tepelné záření dané látky

3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

38

Luminiscence

Rozdělení dle druhu budící energie

- **Fotoluminiscence** – dopad optického záření
 - **Fluorescenci** – pouze během dopadu budící energie
 - **Fosforescenci** – záření i po určité době po ukončení dopadu budícího záření = **dosvit**
- **Elektroluminiscence** – působení elektrického pole (LED)
- **Radioluminiscence** – působení radioaktivního záření (nukleární záření)
 - signalizační světelná zařízení (nevyžadují přívod energie)

Luminofoxy = anorganické látky v krystalickém stavu, ve kterých se uskutečňuje luminiscence

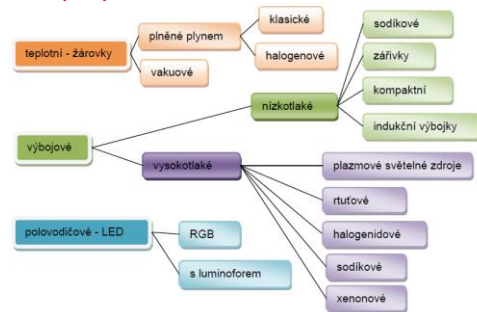
3. přednáška KEE/ESV

1. března 2016

39

Elektrické světelné zdroje

• **Dělení dle principu vzniku světla**

Příště

VLASTNOSTI SVĚTLNÝCH ZDROJŮ

41